

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Civielrechtelijke verjaring van internationale misdrijven

Zegveld, L.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Zegveld, L. (2015). *Civielrechtelijke verjaring van internationale misdrijven*. (Oratiereeks). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Civielrechtelijke verjaring van internationale misdrijven

Civielrechtelijke verjaring van internationale misdrijven

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van
hoogleraar War Reparations
aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid
van de Universiteit van Amsterdam
op vrijdag 13 november 2015

door

Liesbeth Zegveld

Dit is oratie 553, verschenen in de oratiereeks van de Universiteit van Amsterdam.

Opmaak: JAPES, Amsterdam
Foto auteur: Jeroen Oerlemans

© Universiteit van Amsterdam, 2015

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Rebas Kadir

Rebas Kadir is 31 jaar. Hij heeft de longen van een klein kind, die bovendien voor maar 33% werken. Hij kan nauwelijks een trap oplopen en als hij spreekt heeft hij ademnood.

Rebas Kadir was 4 toen zijn longen en zijn huid werden verminkt bij een gifgasaanval op Halabja, een Koerdische stad in het noorden van Irak. Op 16 maart 1988 gooiden vliegtuigen bommen op Halabja. Rebas werd misselijk, en viel flauw. Toen hij zijn ogen weer probeerde te openen, lag hij in een ziekenhuis bij Brussel. 'Ik kreeg mijn ogen niet open', zegt hij, 'ze voelden verbrand. Ik weet nog dat er mensen rond mijn bed stonden, maar dat ik niks kon zien. Mijn hele lichaam was in verband gewikkeld. Elk stukje van mijn lijf deed pijn.'

De dodelijke cocktail van gifgassen die over Halabja werd gespreoid, heeft zo'n vijfduizend mensen het leven gekost. Van de gevluchte familie Kadir heeft alleen Rebas het overleefd.¹

De Nederlandse zakenman Frans van Anraat heeft een wezenlijke bijdrage geleverd aan de chemische wapens in Irak. Tussen 1984 en 1988 leverde hij aan het regime van Saddam Hoessein een grote hoeveelheid thiodiglycol. Thiodiglycol is een grondstof voor het mosterdgas dat is ingezet tegen de Koerden in noord Irak.

Van Anraat woonde lang in Irak. Maar met de aanval op het land in 2003, vluchtte hij naar Nederland. In 2004 werd hij aangehouden. In 2007, twintig jaar na zijn gifgasleveringen, veroordeelde het Hof Den Haag hem voor medeplichtigheid aan oorlogsmisdrijven.² Hij zit op dit moment in de gevangenis een straf uit van 16,5 jaar.

Rebas Kadir woont, net als vijftien andere slachtoffers, in Nederland. Toen Van Anraat hier werd vervolgd, wilden zij hun schade op hem verhalen. Ze voegden zich daarom in de strafzaak. De strafrechter vond hun vordering echter te ingewikkeld en verwees hen naar de civiele rechter. Dat die vordering ingewikkeld was, klopte wel. Een van de vragen was namelijk of hij was verjaard. Kadir en de andere slachtoffers dienden hun vordering in bijna 20 jaar na de bombardementen.

Civiele vorderingen verjaren naar Nederlands recht. Ook als ze voortkomen uit internationale misdrijven zoals oorlogsmisdrijven of genocide. De dader kan tot in lengte van jaren worden berecht; in de strafzaak tegen Van Anraat speelde de verjaringstermijn geen enkele rol. Maar civiele vorderingen hebben een houdbaarheidsdatum. In de zaak tegen Van Anraat bleek de verjaring voor sommige slachtoffers een onneembare hobbel.

Ik wil het vandaag met u hebben over de vraag waarom genocide en andere ernstige misdrijven wel verjaren in het civiele recht en niet in het strafrecht. Ik wil met u de argumenten nalopen waarom dit zo is en of dit logisch is. Kan de afschaffing van de verjaring van internationale misdrijven in het strafrecht wellicht inspiratie opleveren voor het privaatrecht? Of is de opheffing van de verjaringstermijn iets typisch voor het strafrecht?

Missie

Onderwerpen die me altijd hebben gegrepen zijn rechten van mensen en de gelijkwaardigheid van de ander. En daar hoort handhaving bij. Omdat die gelijkwaardigheid nu eenmaal verre van gegeven is.

Mijn proefschrift ging over schending van rechten bij uitstek: in tijd van oorlog. Het ging over het grensvlak tussen mensenrechten en oorlogsrecht. Ik heb me toen verdiept in de ontwikkeling van een aansprakelijkheidsregime voor rebellengroepen tijdens oorlog. Tijdens de verdediging vroeg Theo van Boven me: “Wat ga je nu doen met je conclusies? Hoe gaan we die aansprakelijkheid van die rebellen nu afdwingen?” Dat was een goede vraag. Want de regels opstellen is een, handhaving is iets anders. De vraag van Theo van Boven heeft me aan het denken gezet, over wat ik na mijn proefschrift wilde doen met de kennis die ik had verzameld. Naar mijn overtuiging moest die in de praktijk gebracht worden. Dat is de reden dat ik de advocatuur ben ingegaan.

In de advocatuur ben ik vooral geïnteresseerd in zaken die diepere normen en waarden vertegenwoordigen. Mijn belangstelling gaat niet zozeer uit naar specifieke concrete regels. Die regels zijn belangrijk. Maar ze zijn een middel, geen doel. Ik ben meer geïnteresseerd in de normen en waarden die eraan ten grondslag liggen. Hoe kan de onrechtmatige daad bepaling worden ingezet om problemen op te lossen. Daar gaat t mij om.

In de zaken die ik doe, komen vraagstukken naar voren die nader onderzoek behoeven. Kwesties die bredere aandacht verdienen, die de zaken overstijgen. En juist daar ligt mijn wetenschappelijke belangstelling. Het gaat dan niet meer over argumenten voor en tegen, maar het gaat over de vraag hoe komt dit nu, welke ideeën liggen ten grondslag aan een bepaalde norm? Hoe komt het dat vorderingen in het civiele recht wel verjaren als het gaat over internationale misdrijven en in het strafrecht niet?

Ik kies ervoor om niet uitsluitend of de wetenschap of de advocatuur te bedrijven. Ik denk dat die twee vakken elkaar juist versterken. Wat ik als we-

tenschapper bestudeer, wil ik graag toepassen in de praktijk. Omdat ik vind dat het recht geëffectueerd moet worden.

Wat me beweegt op beide terreinen is hetzelfde: mensenrechten en gelijkwaardigheid van de ander. Ik kies ervoor me in te zetten voor de handhaving van de rechten van de zwakkere partij, degene zonder wapens, de burgerbevolking.

Ik ben daarom dankbaar voor deze leerstoel die de Universiteit van Amsterdam me heeft geboden. Mijn leerstoel gaat over rechtsherstel na oorlog.

Er is geen twijfel over dat we de meeste oorlogsschade niet kunnen herstellen met juridische procedures. Ook ik twijfel daar niet aan. Het zijn langlopende procedures, die kostbaar zijn en de uitkomst is onzeker.

Maar er zijn nijpende gevallen die niet op andere wijze kunnen worden opgelost. Bij ernstige misdrijven die leiden tot vermindering of de dood van mensen, kan het recht wel degelijk een uitkomst bieden. Bij deze misdrijven is er vaak geen ander alternatief dan de gang naar de rechtbank. Dit is des te meer zo waar de slachtoffers de minder machtige partij zijn en ze dus politiek al snel aan het kortste eind trekken. En dat is bij oorlogsslachtoffers vaak het geval.

Oorlogsmisdrijven – en het herstel van de schade die ze veroorzaken – is overigens een kwestie die ons allemaal aangaat. Het leed dat oorlogen veroorzaakt, blijft vele generaties bestaan. Het raakt niet alleen de directe slachtoffers, maar ook hun kinderen en kleinkinderen. Daarmee kan het ook de gemeenschappen van deze slachtoffers ontwrichten.

Ook dicht bij huis voelen we de impact van onze eigen trauma's. Ik zag onlangs de documentaire van onze oud-premier Kok.³ Een groot deel daarvan ging over Srebrenica. De emotie die hij liet zien over het onderwerp, raakte me. Hij zei: "Het is een zwart boek waaraan iedere dag bladzijdes worden toegevoegd". Maar ook Dutchbat-militairen zijn nu nog bezig met de verwerking van hun ervaringen in Srebrenica. En strijden voor erkenning. Zij bewandelen daarbij natuurlijk ook soms de juridische weg.⁴

Het gaat dus niet alleen om de slachtoffers ver weg. Het gaat ook over ons. Het idee van streep eronder en verder gaan, werkt vaak niet.

In het strafrecht is dat erkend. Internationale misdrijven verjaren niet. In het civiele recht is dit wel het geval. De vraag is waarom.

Wat ga ik vandaag doen? Ik bespreek eerst met u de strafrechtelijke verjaring. Dan de civiele verjaring. En vervolgens analyseer ik het verschil in benadering tussen beide rechtsgebieden. Ten slotte werp ik een blik op de toekomst: hoe moeten we naar mijn mening verder?

Internationale misdrijven verjaren niet

Eerst iets over de strafrechtelijke verjaring van internationale misdrijven. In het strafrecht betekent de verjaring de termijn na afloop waarvan het Openbaar Ministerie niet langer het recht heeft om vervolging in te stellen.⁵

Er zijn zowel inhoudelijke als procedurele redenen vóór de verjaring. De belangrijkste procedurele reden is het verloren gaan van het bewijs. Dat maakt een eerlijk proces onmogelijk. Verjaring beschermt mensen tegen het risico dat ze zich moeten verweren tegen aantijgingen terwijl de feiten zijn vervaagd door het verloop van tijd.

Maar er zijn ook inhoudelijke redenen vóór verjaring. Zo is bijvoorbeeld na een lang verloop van tijd de maatschappij zo veranderd, dat bestraffing geen redelijk doel meer dient. Berechting kan niet als doel hebben dat we de rechtsorde willen herstellen.

Een andere inhoudelijke reden tegen berechting en vóór verjaring is dat we niet bang hoeven te zijn dat de verdachte het misdrijf nog eens zal begaan. De feiten zijn zolang geleden begaan, dat niet alleen de maatschappij maar ook de verdacht is veranderd. Hij is ouder geworden, hij is niet meer degene die hij was toen hij het misdrijf beging.⁶ Waarom zou je hem dan alsnog berechten in een lange en kostbare procedure?

Maar waar het gaat om internationale misdrijven hebben deze procedurele en inhoudelijke redenen vóór verjaring uiteindelijk niet de doorslag gegeven. Van Anraat had natuurlijk goed kunnen aanvoeren dat – toen hij werd berecht – van de Iraakse maatschappij waarin hij zijn misdrijven had gepleegd, niet veel meer over was. Irak lag vanaf 2003 in puin, en Saddam Hussein was al in 2006 opgehangen, ruim voordat de Hoge Raad bij ons zijn eindoordeel velde. De berechting van Van Anraat kon dan ook niet als doel hebben herstel van de Iraakse rechtsorde.

Maar bij internationale misdrijven zijn er een aantal andere argumenten die zwaarder hebben gewogen. In de eerste plaats de ernst van de misdrijven. Een verdachte van oorlogsmisdrijven wordt niet geacht te profiteren van het verstrijken van de tijd. Er moet berecht worden. De feiten zijn simpelweg te ernstig.

Het beginsel van vergeten en vergeven is ook niet op dit soort ernstige misdrijven van toepassing. Van slachtoffers mag niet worden verwacht dat ze hun ervaringen afsluiten en hun normale leven weer oppakken.

De procedurele reden vóór verjaring, namelijk het verloren gaan van het bewijs, ligt bij internationale misdrijven soms ook net iets anders. Bij grootschalige misdrijven kan er na verloop van tijd ook juist meer bewijs beschikbaar komen. Bij dit soort misdrijven zijn vaak overheden of een soortgelijk

gezag betrokken. Dat betekent dat bewijs van misdrijven vaak diep in archieven is opgeborgen. Die archieven worden vaak afgeschermd. Maar na verloop van tijd worden ze openbaar.

De wisseling van regimes kan ook nieuwe mogelijkheden bieden. Dat leidt er namelijk meestal toe dat oude machthebbers hun politieke bescherming verliezen. Dat kan de beslissing om te vervolgen helpen, want al dan niet vervolgen in dit soort grote zaken is ook vaak een politieke beslissing. Een staats-hoofd is meestal niet erg geneigd leden van zijn eigen regering of eigen militairen voor de rechter te brengen.

Daarnaast is het zo dat bij grootschalige misdrijven het soms lang duurt voordat slachtoffers als getuigen naar voren durven te stappen. Daarmee kan de bewijsoverlevering in de strafzaak soms lang duren.

Tot slot biedt de technologie ons vandaag de dag nieuwe mogelijkheden. DNA bewijs maakt het bijvoorbeeld mogelijk slachtoffers te identificeren waar dat een paar decennia geleden lastiger was.

Al deze argumenten hebben ertoe geleid dat op het uitgangspunt van verjaring in het strafrecht een uitzondering is gemaakt voor internationale misdrijven.⁷

Die uitzondering is op internationaal niveau vastgelegd in een aantal verdragen.⁸

Ook het Internationaal Strafhof kent geen verjaring.⁹ Dit Hof kan in de toekomst te maken krijgen met misdrijven die lang geleden zijn gepleegd.¹⁰ Om die reden is bij de oprichting van het Strafhof de kwestie van de verjaring uitvoerig besproken. Verschillende landen kennen nog wel verjaringstermijnen voor de strafvervolgning van internationale misdrijven.¹¹ Zij waren bezorgd dat na een lang verloop van tijd een eerlijk proces voor de verdachte niet meer mogelijk zou zijn.¹² Een andere vrees was dat de samenwerking met het Hof zou worden bemoeilijkt, als het Hof een misdrijf zou willen vervolgen terwijl het in een Staat dat ook rechtsmacht had, reeds was verjaard.¹³ Maar ondanks deze zorgen hebben de onderhandelingen uiteindelijk geresulteerd in artikel 29 van het Statuut: 'The crimes within the jurisdiction of the Court shall not be subject to any statute of limitations'.

Het Cambodja Tribunaal is een ander pakkend voorbeeld van de irrelevantie van het verstrijken van de tijd voor de strafvervolgning. Op 17 april 1975 grepen de Rode Khmer de macht in Cambodja. Het land werd een groot gevangenkamp. 1,7 miljoen gevangenen stierven van uitputting of honger. Of ze werden vermoord. De leiders van Pol Pot's Rode Khmer-regime worden verdacht van genocide. Ze staan vandaag terecht voor het Cambodja tribunaal. Het gaat dus over feiten die bijna 40 jaar geleden hebben plaatsgevonden.¹⁴

Bij internationale tribunalen speelt de verjaringstermijn dus geen enkele rol. Internationale misdrijven berecht door deze tribunalen kunnen niet verjaren.

Ook op nationaal niveau geldt dat veel landen geen verjaringstermijn voor de vervolging en berechting van internationale misdrijven meer kennen.¹⁵ In Nederland sluit de Wet internationale misdrijven de verjaring uit.¹⁶ De Nederlandse zakenman Frans van Anraat werd veroordeeld op grond van een eerdere wet, de Wet Oorlogsstrafrecht.¹⁷ Ook die wet sloot de verjaring van vervolging en berechting uit.¹⁸

Tot zover de strafrechtelijke verjaring van internationale misdrijven. Of beter het *niet*-verjaren van deze misdrijven.

Civiele vorderingen voortvloeiend uit internationale misdrijven verjaren wel

Civiele vorderingen tot schadevergoeding die voortvloeien uit deze internationale misdrijven hebben niet dezelfde ontwikkeling doorgemaakt. Terwijl de vervolging van internationale misdrijven niet verjaart, verjaren civiele vorderingen die voortvloeien uit deze misdrijven wel.

In het civiele recht betekent dit dat door verloop van tijd een vordering niet langer in rechte afdwingbaar is.¹⁹ De verbintenis zelf bestaat dus wel, maar hij kan niet leiden tot schadevergoeding als de schuldenaar niet vrijwillig eraan tegemoet wil komen.

De schuldenaar moet wel actief een beroep doen op de verjaring. De Nederlandse rechter past de verjaring niet uit zichzelf toe. De schuldenaar maakt dus een keuze om dat te doen.²⁰ Een keuze die hij overigens meestal maakt. Frans van Anraat deed een beroep op verjaring in de civiele zaak die Rebas Kadir en andere slachtoffers tegen hem hadden ingediend. De Staat der Nederlanden doet ook meestal een beroep op verjaring als dat mogelijk is, zoals in de zaken van de Indonesische weduwen. In de zaak Rawagedeh vroegen de weduwen van dat dorp op Java om de vergoeding van hun schade als gevolg van de executie van hun mannen in 1947. De Staat stelde zich op het standpunt dat ze te laat waren.²¹ Ik kom later nog terug op deze zaken.

De verjaringstermijn in het civiele recht wordt uitsluitend bepaald door het nationaal recht. Het internationaal recht heeft de slachtoffers op dat punt weinig te bieden.²² Ook de mensenrechtenverdragen, voor Nederland in het bijzonder het EVRM, kunnen hier weinig aan toevoegen. Het EHRM acht verjaring als zodanig niet strijd met mensenrechten.²³

Slachtoffers van internationale misdrijven zijn voor hun civiele vordering dus grotendeels afhankelijk van nationaal recht en nationale rechtbanken. En de nationale rechtssystemen kennen vrijwel allemaal verjaringsregels. Dit zijn harde regels met harde termijnen. Het zijn geen regels waar je gemakkelijk onderuit komt. Uitzonderingen zijn er in het algemeen nauwelijks.

Verjaringstermijnen zijn bovendien meestal relatief kort. In Nederland is de verjaringstermijn vijf jaar of onder omstandigheden 20 jaar.²⁴

In de civiele zaak tegen Van Anraat gold de Iraakse verjaringstermijn. Wanneer het misdrijf in het buitenland is gepleegd, worden de verjaringsregels – volgens het internationaal privaatrecht – bepaald door het dáár toepasselijke nationale recht. Dat was in die zaak dus het Iraakse recht. In Irak geldt een verjaringstermijn van 3 of maximaal 15 jaar. Uitzonderingen zijn er, bijvoorbeeld als iemand minderjarig was ten tijde van het onrechtmatig handelen of als hij onbekend was met de schade en persoon die de schade heeft veroorzaakt.²⁵ Dat heeft een aantal van de slachtoffers in de civiele zaak tegen Van Anraat gered.²⁶ Zoals Rebas Kadir, hij was in 1988 vier jaar oud toen de chemische bommen op Halabja, in Noord-Irak, werden gegooid. Maar er is onder het Irakees recht geen algemene uitzondering voor oorlogsmisdrijven. Dat het handelen van Van Anraat ook naar het Iraakse recht – of naar het in Irak van toepassing zijnde internationale recht – kan worden gekwalificeerd als medeplichtigheid aan een oorlogsmisdrijf, is irrelevant.

Civielrechtelijke verjaring is niet meer van deze tijd

Dit alles overziende is de vraag of het recht wel consistent is. Hoe valt het verschil in de benadering van de verjaring in het strafrecht en het civiele recht te verklaren? Zijn er argumenten te maken die het onderscheid tussen de strafrechtelijke en civielrechtelijke benadering juist wel of juist niet rechtvaardigen?

Een reden voor het onderscheid kan zijn dat we niet eenvoudig een grens kunnen stellen aan vorderingen van slachtoffers. Een terechte vraag is namelijk: hoever gaan we terug in de geschiedenis?

Tegen het onderscheid in de verjaring in het straf- en civiele recht zijn ook redenen aan te voeren.

Ik analyseer eerst de redenen voor gelijke behandeling. Aan het einde kom ik terug op mogelijke problemen bij het gelijk trekken van de verjaring in het straf- en civiele recht.

Omdat internationale misdrijven onbeperkt vervolgd kunnen worden

Een argument voor afschaffing van de civiele verjaring is precies de onbegrensde mogelijkheid van strafrechtelijke vervolging. Als het moreel juist is om ernstige misdrijven decennia erna nog te vervolgen, dan is het moreel net zozeer juist om de slachtoffers de kans te geven om hun schade te verhalen lang na de feiten.²⁷ De afschaffing van de verjaring in het strafrecht was juist bedoeld om de belangen van de slachtoffers te beschermen. De feiten zijn te ernstig om onbestraft te laten. De maatschappij heeft behoefte aan waarheidsvinding en aan recht voor de slachtoffers.

Toen Frans van Anraat naar Nederland kwam, gaf hij een interview op televisie over zijn leveringen aan het regime van Saddam Hussein. Waarschijnlijk dacht hij: het is zo lang geleden, daar kraait geen haan meer naar. Maar Fred Teeven, toen nog officier van justitie, keek ook televisie. En Iraakse slachtoffers ook. En die dachten daar heel anders over. Voor hun was het boek niet dicht. De gifgasmisdrijven hebben onherstelbaar leed toegebracht. Van slachtoffers kan niet worden verwacht dat zij een streep zetten onder wat ze hebben meegemaakt. Een principieel onderscheid tussen straf- en privaatrecht past hier niet.

Het feit dat berechting van misdrijven zonder tijdslimiet kan, is dus op zichzelf mijn inziens reeds een reden voor afschaffing van de verjaringstermijn van civiele vorderingen die daaruit voortkomen.

Het verloren gaan van het bewijs is geen principieel argument voor verjaring

In de tweede plaats is er de vraag of er nog voldoende bewijs is en hoeveel gewicht moet worden toegekend aan mogelijke bewijsproblemen. Ook dit is een argument dat vaak aan de orde komt bij de bespreking van de strafrechtelijke verjaring. Maar het is belangrijk om het apart te bespreken omdat het bewijsrecht en het concept van een eerlijk proces in het civiele en het strafrecht niet hetzelfde is.

Ik stel voorop dat een argument voor de afschaffing van de civiele verjaring is dat strafzaken vaak juist nieuw bewijs kunnen produceren. Slachtoffers moeten gebruik kunnen maken van dat bewijs. De toename van de vervolging van internationale misdrijven heeft het beschikbare bewijs in bepaalde grootschalige misdrijven enorm doen toenemen. Slachtoffers moeten daar ook gebruik van kunnen maken. De strafzaken worden soms past decennia later gevoerd. Een strikte toepassing van de verjaringstermijn voor civiele zaken past hier niet bij.

Daarmee wil ik echter geenszins zeggen dat bewijsproblemen zich niet voordoen in dit soort zaken, die ver terug gaan in de tijd. Die doen zich wel degelijk voor. Dat komt heel duidelijk naar voren in de zaken van de weduwen uit Indonesië. Sinds 2008 lopen die voor de rechtbank Den Haag. Het gaat om weduwen uit het dorp Rawagedeh op Java, maar ook om grote aantallen weduwen van Zuid-Sulawesi waar kapitein Westeling de scepter zwaaide. De mannen van deze weduwen zijn tijdens de onafhankelijkheidsoorlog door Nederlandse militairen geëxecuteerd, althans dat stellen ze. Het gaat om executies in de jaren 1946 tot en met 1949. Dus bijna 70 jaar geleden.

De Staat beroept zich in al deze zaken op de verjaring. De weduwen zijn dus te laat met hun vordering zegt de Staat. In haar vonnis van 2015 onderkent de rechtbank dat de zaken zijn verjaard, maar zij oordeelt vervolgens dat de Staat toch geen beroep mag doen op de verjaring. Dat zou volgens de rechtbank onredelijk en onbillijk zijn, of in de terminologie van oude recht: in strijd met de goede trouw.²⁸ Volgens de rechtbank kwam de Staat niet het recht toe om zijn eigen, ongewapende, onderdanen zonder enige vorm van proces te executeren.²⁹

Een aantal van de argumenten van de rechtbank ziet expliciet op het bewijs.

De rechtbank onderkent dat er bewijsproblemen kunnen zijn en ook daadwerkelijk zijn in *individuele* zaken. In iedere zaak moet bijvoorbeeld bewezen worden dat de man in kwestie inderdaad is geëxecuteerd, de dag dat dat is gebeurd en de plaats. Het is zeer de vraag of alle weduwen aan die bewijslast kunnen voldoen. Getuigen zijn overleden of heel oud. Er is weinig beschikbaar op papier. De tijd stelt dus wel degelijk harde grenzen aan dit soort vorderingen.

Maar de rechtbank koppelt deze bewijsproblemen in individuele zaken los van het principiële verjaringsverweer. De rechtbank overweegt namelijk dat de executies als zodanig niet betwijfeld kunnen worden. “[A] snel na het begin van de zuiveringsacties ... ontvingen de koloniale autoriteiten berichten dat daarbij excessen plaatsvonden en ... die excessen [zijn] in de tussentijd ... vast [komen] te staan”.³⁰

De rechtbank maakt dus een tweetrapsraket. Zij stelt in de eerste plaats vast dat de massaexecuties op bepaalde plaatsen en bepaalde data bekend zijn, zijn onderzocht en bij de Staat bekend en erkend zijn. Of dat ook leidt tot toewijzing van de vordering van individuele weduwen is een tweede stap en daarvoor dient dan wel per individuele zaak bewijs te worden aangedragen. De rechtbank maakt dus een principieel onderscheid tussen de verjaring en de bewijsoverlevering in individuele zaken.

Een zelfde de tweetrapsraket heeft de *High Court of Justice* in London toegepast in een zaak die is aangespannen door Kenianen tegen het Verenigd

Koninkrijk.³¹ De zaak betrof de Mau Mau opstand in Kenia in de jaren 50. Kenia stond toen nog onder Engels bestuur. 16.500 Mau Mau aanhangers werden gearresteerd en velen van hen werden in detentie gefolterd of vermoord. In zijn uitspraak van 5 oktober 2012 – 60 jaar na de feiten – oordeelt Lord Justice McCombe over de vraag naar de verjaring van een claim van gefolterde Kenianen.

De normale periode waarbinnen een zaak als deze in het Verenigd Koninkrijk moet worden gebracht is 3 tot 6 jaar. Daarvan mag de Britse rechter afwijken mits het verloop van de tijd de mogelijkheid van een eerlijk proces niet aantast. Het Verenigd Koninkrijk stelde dat alle beleidsmakers van destijds dood waren en dus niet in staat waren om hun versie van de gebeurtenissen te geven. Dat zou een eerlijk proces in de weg staan.

De Britse rechter was evenwel van mening dat de feiten grotendeels konden worden vastgesteld op basis van *schriftelijke* stukken. Volgens hem hing de aansprakelijkheid in deze zaak niet af van de vraag of het Verenigd Koninkrijk wist van de foltering en ook niet van zijn opzet om de foltering te plegen. Het ging erom in hoeverre de veiligheidsdienst en militairen onder gezag van de Staat stonden en door hem werden aangestuurd. Dat zijn geen vragen die door getuigen moeten of kunnen worden beantwoord, aldus de Engelse rechter.³²

Hier kan het civiele karakter van een zaak dus juist een voordeel bieden boven een strafzaak. In de eerste plaats omdat opzet niet bewezen hoeft te worden. De bewijslast in een civiele zaak is aanzienlijk lager.³³

Daarnaast omdat in het privaatrecht de gelijkheid van partijen centraal staat. Beide partijen staan in beginsel dezelfde bewijsmiddelen ter beschikking en kunnen zich gelijkelijk verweren tegen aantijgingen. In het strafrecht heeft een OM een machtspositie en heeft daardoor een veel ruimere toegang tot bewijs en meer middelen om dat bewijs te verzamelen. Die gelijkheid van partijen pleit dus eerder vóór afschaffing van de civiele verjaring, omdat beide partijen met dezelfde problemen kampen.

Dat gezegd zijnde, moet er dus wel steeds in een individuele zaak bewijs worden geleverd. En de bewijslast ligt op de eisende partij, dus op de Kenianen en de Indonesische weduwen. Een eerlijk proces blijft daarmee verzekerd. Het risico van toewijzing van kwestieuze vorderingen is klein.

Maar de vraag naar de verjaring gaat daaraan vooraf en staat daar los van.

Er is geen principieel onderscheid tussen publiek en privaat recht

Alle argumenten pleiten tot nu toe voor het afschaffen van de civiele verjaring van internationale misdrijven. De redenen waarom de verjaringstermijn niet

geldt voor de strafvervolgung, lijken ook te gelden voor de civiele vorderingen die daaruit voortvloeien. Eventuele bewijsproblematiek wordt daarnaast losgekoppeld van de verjaring.

Maar een belangrijke vraag blijft nog of er een fundamenteel onderscheid is tussen privaats en publiek recht dat het onderscheid tussen de verjaring voor de strafrechtelijke en civiele afdoening rechtvaardigt? Het privaatrecht regelt verhoudingen tussen burgers, en het strafrecht regelt verhoudingen tussen overheid en burgers. Regels van het ene gebied zijn niet zonder meer van toepassing op het andere. In hoeverre legt deze indeling in rechtsgebieden gewicht in de schaal?

In de *Mau Mau* case overwoog de Engelse rechter: "I consider that there is some force in the defendant's submission that the distinction between criminal law and civil law is of importance."³⁴

Welk argument geeft de Engelse rechter dat dit onderscheid rechtvaardigt? Hij wijst op het immuniteitsleerstuk. In civiele procedures kan de immuniteit van staten nog altijd met succes worden ingeroepen. Het recht op een eerlijk proces staat aan een geslaagd beroep op immuniteit niet in de weg, zo volgt uit de uitspraak van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens in de *Al-Adsani* zaak. Dat het in die zaak ging om foltering – een internationaal misdrijf dus – deed hieraan niet af, dit terwijl in het strafrecht het beroep op immuniteit door verdachten, ook als dit vertegenwoordigers van de staat/ministers zijn, steeds verder wordt beperkt.³⁵

De vraag is echter of het feit dat immuniteit in het civiele recht nog stand houdt, een argument is vóór de stelling dat ook verjaring iets typisch voor het privaatrecht is.

Ik denk het niet. Het immuniteitsleerstuk is van een andere orde. Immuniteit ligt aan de basis van het volkenrecht. Het is gebaseerd op de gedachte dat alle staten gelijk zijn en dus niet onderworpen kunnen worden aan de rechtsmacht van een ander land. Vorderingen tegen vreemde staten kunnen nóóit worden gebracht, niet meteen en niet later.

Verjaring zegt slechts dat iemand te laat is. Hij kon ooit zijn vordering geldig maken, maar hij heeft te lang gewacht. Verjaring geldt voor iedereen in gelijke zin en heeft meer met praktische onmogelijkheid te maken, wegens het verloren gaan van bewijs. Het is veel minder van principiële aard.

Ook overigens zie ik geen principiële redenen in het onderscheid straf- privaatrecht om geen brug te slaan tussen beide rechtsgebieden met betrekking tot het verjaringsleerstuk.

In de eerste plaats is van een scherpe scheiding tussen het publiek- en het privaatrecht hoe dan ook geen sprake.³⁶ Het is ook van belang dat er geen nodeloze verschillen bestaan tussen het strafrecht en het privaatrecht. De een-

heid van het recht is van grotere betekenis.³⁷ “Sommige regels kunnen in beide rechtsgebieden van toepassing kunnen zijn. Sterker nog: de eenheid die ieder rechtsstelsel behoort na te streven, dwingt ertoe dezelfde regels voor beide gebieden te laten gelden indien overtuigende argumenten voor een verschillende regeling ontbreken.”³⁸ Het opheffen van de verjaringsregel in het strafrecht zou gezien kunnen worden als een uitdrukking van een meer algemene regel, die meerdere rechtsgebieden kan omspannen, dan als de uitdrukking van een typisch strafrechtelijke regel.

Daarnaast is er juist bij misdrijven als oorlogsmisdrijven en genocide een overheidscomponent. Simpelweg vanwege de omvang ervan zijn vaak juist staten in staat tot het begaan ervan. Dat geeft aan dit soort misdrijven een publiek karakter. De private component is bij dit soort misdrijven met andere woorden sowieso kleiner.

Een ander argument om niet teveel waarde te hechten aan het formele onderscheid publiek privaatrecht is dat internationale misdrijven ook allemaal zijn vastgelegd in het volkenrecht. En juist het volkenrecht kent geen verjaringstermijnen.³⁹

Kortom mijn voorlopige conclusie is dat het onderscheid tussen het privaatrecht en het publiekrecht geen gewicht in de schaal legt tegen het opheffen van de civiele verjaring van internationale misdrijven. Het zou de rechts-eenheid en rechtsgelijkheid ten goede komen als de verjaringsregel in beide gebieden gelijk was. Slachtoffers worden dan niet anders behandeld dan de vordering die de gemeenschap heeft op verdachten.⁴⁰

Hoe verder?

De vraag is: hoe nu verder?

In Syrië wordt op dit moment mosterdgas ingezet. De daders zullen hopelijk op enig moment worden berecht. Zij ’t niet nu, dan toch later. Berechting van dit soort oorlogsmisdrijven kan nooit te laat zijn, vinden we. De cruciale vraag waar we voor staan is of ook de slachtoffers van het gifgas in Syrië later nog hun schade kunnen verhalen.

Het komt mij voor dat de stap – destijds – naar de afschaffing van de verjaringstermijn voor internationale misdrijven in het strafrecht een veel grotere was dan die naar gelijke toepassing hiervan op de civiele vorderingen zou zijn.

Het uitsluiten van verjaring voor internationale misdrijven is niet iets typisch strafrechtelijks dat voor andere rechtsgebieden minder geschikt is.

Hoe nu verder? In de Indonesië zaken oordeelde de rechter dat de redelijkheid en billijkheid in de weg stond aan de verjaring. De vorderingen van de

weduwen en kinderen zijn dus wel verjaard, maar de Staat mag die verjaring niet inroepen.

In de toekomst zou de verjaringskwestie mijns inziens niet meer via de redelijkheid en billijkheid opgelost moeten worden. De verjaringsregel zelf zou moeten worden aangepast waar het gaat om ernstige misdrijven. De wetgever moet in actie komen.

Maar hier lopen we wellicht toch tegen een probleem aan wat zich specifiek bij civiele vorderingen voordoet: en dat is dat de Staat zelf aansprakelijk kan worden gesteld voor misdrijven begaan in een langer verleden. Juist dit soort grootschalige misdrijven worden vaak door staten en soortgelijke entiteiten begaan. Dat zal de wetgever wellicht huiverachtig maken om de verjaring in het civiele recht af te schaffen. Het vraagt lef van de wetgever om zichzelf hiervoor open te stellen.

De wetgever heeft tot nu toe – wellicht mede om deze reden – vooral aandacht gehad voor het strafrecht. Het strafrecht is tegenwoordig sexy. Voor het strafrecht is veel aandacht. Veel meer dan voor het aansprakelijkheidsrecht. De overheid heeft vooral behoefte aan het stellen van daden bij ernstige misdrijven. Slachtoffers worden wel meegenomen in deze dadendrang, maar dat gaat dan via voeging in het strafrecht. Over de privaatrechtelijke obstakels waar de slachtoffers in die voeging bij een strafzaak inzake internationale misdrijven tegenaan lopen is nog nauwelijks nagedacht.

Naar mijn overtuiging is het strafrecht niet het systeem om ingewikkelde civiele claims te behandelen. We hebben dat in de zaak tegen Frans Van Anraat goed kunnen zien. De strafrechter heeft niet de tijd om claims van slachtoffers uitvoerig te onderzoeken. Het houdt het strafproces teveel op. De strafrechter wees de claims tegen Van Anraat af in 2007. De slachtoffers zijn vervolgens een civiele procedure begonnen die pas in april van dit jaar definitief is beslist, zes jaar later. Daar zijn experts Iraans en Iraaks recht aan te pas gekomen. Dat moeten we niet in een strafproces willen voegen. De civiele procedure is verreweg het beste instrument voor slachtoffers. Zij kunnen daarmee zo concreet en volledig mogelijk schadeloos worden gesteld.

Daarnaast wordt er niet altijd vervolgd. Het OM beslist hierover en maakt zijn eigen afweging. We kunnen slachtoffers niet afhankelijk maken van die afweging.

Dan de echte slotopmerking. Komt er ooit een einde aan? Is er een eind te bepalen aan de vorderingen? Of kunnen we terug tot inderdaad de slavernij? Dat wilt u niet. Dat wil ik ook niet.

Het is een serieuze vraag waar ik verder over na wil denken. Als een verdachte dood gaat, eindigt automatisch de strafzaak. In civiele zaken kan de

vordering echter overgaan op erfgenamen. Staten blijven meestal bestaan dus vorderingen tegen de staat kennen ook geen natuurlijk einde. Zonder verjaring zouden slachtoffers dus nog tot in lengte van dagen vorderingen kunnen indienen.⁴¹

Verskillende oplossingen zijn aangedragen om toch een grens te kunnen stellen aan claims. Zo heeft de rechtbank Den Haag in de zaken van de Indonesische weduwen bepaald, dat alleen de weduwen en kinderen die nu nog in leven zijn een vordering kunnen indienen. De rechtbank vond dat het handelen van de Staat de andere nabestaanden in een volgende generatie minder direct raakte.⁴²

Een andere oplossing zou zijn om de grens te laten bepalen door het nog beschikbaar zijn van bewijs. Bij gebrek aan bewijs zal de zaak namelijk hoe dan ook niet slagen. Ik kan me om die reden niet goed voorstellen dat de slavernij tot juridische claims leidt, omdat de feitelijke basis voor een vordering niet goed in kaart kan worden gebracht. Of de zaak dan wel of niet verjaard is, doet er niet toe, hij strandt bij gebrek aan bewijs.

Alleen het eerste argument: het nog in leven zijn van de directe slachtoffers/nabestaanden stelt een natuurlijke grens aan vorderingen. De grens van het bewijs voorkomt niet dat we over 100 jaar nog vorderingen zullen hebben die vandaag zijn ontstaan. Het bewijs voor de vorderingen zal er dan namelijk mogelijk nog zijn.

Of het in leven zijn van de eerste generatie slachtoffers een goede grens is, is een discussie die ik hier niet verder zal voeren. Er is veel over gezegd, onder andere dat de gevolgen van ernstige misdrijven generaties lang aanwezig blijven. Dat ze niet vervagen zoals soms wel wordt aangenomen. Dat de effecten van geen recht doen misschien nog wel sterker worden gevoeld door de tweede generatie. De vraag is of de samenleving mag bepalen dat er een eind komt aan een vordering omdat het onrecht geen aanspraak meer maakt op herstel. Om vervolgens over te gaan tot de orde van de dag. Het raakt aan de vraag wat onze rechten nu eigenlijk zijn. Het is een belangrijke discussie die verder gevoerd moet worden, maar misschien ook in andere wetenschappen naast de rechtswetenschap, zoals de filosofie en de psychologie. En misschien zelfs wel de economie, omdat sommigen menen dat claims uit het verleden de weg voorwaarts blokkeren en daarmee onze mogelijkheden voor economische groei. Maar dat is weer een heel ander onderwerp.

Hoe dit ook zij, al deze overwegingen hebben met het onderscheid strafrecht en privaatrecht niets te maken. Het onderscheid tussen straf en privaatrecht kan ook de grens welke vorderingen wel en welke niet verjaren niet bepalen.

Noten

1. Volkskrant Sofie van Lommel, 25 april 2013
2. Uitspraak van het Hof Den Haag, 9 mei 2007, <http://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:GHSGR:2007:BA4676&keyword=van+anraat>. Het Hof veroordeelde Van Anraat tot 17 jaar gevangenisstraf. De Hoge Raad bracht deze straf terug tot 16,5 jaar maar liet het arrest van het Hof overigens in stand, zie arrest 30 juni 2009, <http://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:HR:2009:BG4822>.
3. Andere Tijden Special 'De Strijd van Kok' (deel I), uitgezonden op NPO 2 zondag 6 september 2015
4. Zie bijvoorbeeld Rechtbank 'Den Haag sector bestuursrecht 01-11-2005 zaaknr. AWB 04/2983 MAWKLA, waar eiser van 20 januari 1995 tot 24 juli 1995 als pionier-verkenner, deel uitmakend van Dutchbat III, uitgezonden is geweest naar Srebrenica in voormalig Joegoslavië. Bij de val van de enclave heeft eiser traumatische ervaringen opgedaan, waaronder een mortierinslag in zijn directe nabijheid op 11 juli 1995. Eiser meent dat verweerder onrechtmatig heeft gehandeld door hem zonder een deugdelijke analyse van de risico's, met een te beperkt mandaat en met onvoldoende middelen uit te zenden. Zie ook de Centrale Raad van Beroep 25-03-2013 zaaknr. 05/6963 MAW-T + 05/7103 MAW-T + 12/953 MAW-T.
5. Ik heb het in deze oratie niet over de executieverjaring.
6. Zie ook J.A. Hessbruegge, 'Justice Delayed, not denied; Statutory Limitations and Human Rights Crimes', *Georgetown Journal of International Law*, Winter 2012, para 341: 'In addition to their procedural functions, statutes of limitations also have a substantive justification, which the German Constitutional Court aptly summed up as follows: The punishment can, when some considerable time has passed, no longer reach its purpose. To the extent that punishment aims at just retribution and restoration of the legal order, it *342 loses after passage of a longer period its legitimacy because the indignation about the disturbance of the legal order has faded away. A particular preventive goal can no longer be reached with punishment, because the penalty is applied to an inwardly changed person that distinguishes himself fundamentally from the one that has been guilty of the crime.'
7. Er zijn meer uitzonderingen. Met ingang van 1 april 2013 zijn de regels met betrekking tot de verjaringstermijnen van zware misdrijven in het Wetboek van Strafrecht veranderd. Deze zijn met name verwerkt in Art 70 Wetboek van Strafrecht:
lid 1. Het recht tot strafvervolgning vervalt door verjaring:
in drie jaren voor alle overtredingen;
in zes jaren voor de misdrijven waarop geldboete, hechtenis of gevangenisstraf van niet meer dan drie jaren is gesteld;
in twaalf jaren voor de misdrijven waarop tijdelijke gevangenisstraf van meer dan drie jaren is gesteld;
in twintig jaren voor de misdrijven waarop gevangenisstraf van acht jaren of meer is gesteld.

lid 2. In afwijking van het eerste lid verjaart het recht tot strafvordering niet:
1°. voor de misdrijven waarop gevangenisstraf van twaalf jaren of meer is gesteld;
2°. voor de misdrijven, omschreven in de artikelen 240b, tweede lid, 243, 245 en 246, voor zover het feit is gepleegd ten aanzien van een persoon die de leeftijd van achttien jaren nog niet heeft bereikt.’

Misdrijven waarop een gevangenisstraf van twaalf jaren of meer is gesteld, en die als zodanig uitgesloten zijn van verjaring, zijn brandstichting (Art. 157 Sr) indien daarvan gemeen gevaar voor goederen te duchten dan wel levensgevaar of gevaar voor zwaar lichamelijk letsel voor een ander te duchten is; als ook indien de brandstichting iemands dood ten gevolge heeft.

Daarnaast is verkrachting (Art. 242 Sr) thans uitgesloten van verjaring, evenals gijzeling (Art. 282 Sr) indien dit feit de dood ten gevolge heeft. Tenslotte kunnen doodslag (Art. 287 Sr) en moord (Art. 289 Sr) niet meer verjaren.

8. Het *Verdrag over de Niet-Toepasbaarheid van Statutaire Beperkingen voor Oorlogsmisdrijven en Misdrijven tegen de Mensheid* van 1968 zondert deze misdrijven uit van verjaring. Zie bijvoorbeeld Artikel 1 van deze conventie:

‘No statutory limitation shall apply to the following crimes, irrespective of the date of their commission:

(a) War crimes as they are defined in the Charter of the International Military Tribunal, Nurnberg, of 8 August 1945 and confirmed by resolutions 3 (1) of 13 February 1946 and 95 (I) of 11 December 1946 of the General Assembly of the United Nations, particularly the “grave breaches” enumerated in the Geneva Conventions of 12 August 1949 for the protection of war victims;

(b) Crimes against humanity whether committed in time of war or in time of peace as they are defined in the Charter of the International Military Tribunal, Nurnberg, of 8 August 1945 and confirmed by resolutions 3 (I) of 13 February 1946 and 95 (I) of 11 December 1946 of the General Assembly of the United Nations, eviction by armed attack or occupation and inhuman acts resulting from the policy of apartheid, and the crime of genocide as defined in the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, even if such acts do not constitute a violation of the domestic law of the country in which they were committed.’

Zie ook het Europees Verdrag betreffende de niet-toepasselijkheid van verjaring terzake van misdrijven tegen de menselijkheid en oorlogsmisdrijven, Straatsburg 1974. Artikel 1 hiervan luidt:

‘Each Contracting State undertakes to adopt any necessary measures to secure that statutory limitation shall not apply to the prosecution of the following offences, or to the enforcement of the sentences imposed for such offences, in so far as they are punishable under its domestic law:

1. the crimes against humanity specified in the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide adopted on 9 December 1948 by the General Assembly of the United Nations;

2. (a) the violations specified in Article 50 of the 1949 Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field, Article 51 of the 1949 Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea, Ar-

title 130 of the 1949 Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War and Article 147 of the 1949 Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War,

(b) any comparable violations of the laws of war having effect at the time when this Convention enters into force and of customs of war existing at that time, which are not already provided for in the above-mentioned provisions of the Geneva Conventions,

when the specific violation under consideration is of a particularly grave character by reason either of its factual and intentional elements or of the extent of its foreseeable consequences;

3. any other violation of a rule or custom of international law which may hereafter be established and which the Contracting State concerned considers according to a declaration under Article 6 as being of a comparable nature to those referred to in paragraph 1 or 2 of this Article.'

Nederland is enkel partij bij dit laatstgenoemde (Europese) verdrag.

9. Dit is anders voor het Joegoslavië Tribunaal en het Rwanda Tribunaal. Bij de misdrijven die deze tribunalen hebben berecht en nog steeds berechten was geen of nauwelijks tijdverloop tussen het begaan van de misdrijven en de vervolging ervan. De statuten bevatten dan ook geen bepaling over verjaring. Een andere reden was dat zowel het voormalig Joegoslavië als Rwanda reeds voor de gebeurtenissen partij waren bij het 1968 Verdrag, en hun nationaal strafrecht verjaring voor internationale misdrijven uitsluit, zie Ruth A. Kok, *Statutory Limitations in International Criminal Law* (T.M.C. Asser Press 2007) p. 115. Hetzelfde geldt voor het Sierra Leone tribunal. Kok: "The Statute does not contain any provision providing for the (non-)applicability of statutory limitations. Obviously, there was no reason to provide for a provision in this regard, as the Special Court has jurisdiction over crimes committed only since 30 November 1996. At the time of the Special Court's establishment (2002), too little time had passed for a possible expiration of the prescription periods. In addition, since the common law as applied within the Sierra Leonean domestic criminal law does not apply statutes of limitations to felonies, the drafters probably considered the inclusion of a provision unnecessary". Ruth A. Kok, *Statutory Limitations in International Criminal Law* (T.M.C. Asser Press 2007) 124.

10. Het moet dan gaan om misdrijven die zijn gepleegd na 2002, vanaf dan loopt de temporele jurisdictie van het Internationaal Strafhof. Zie het Statuut van Rome inzake het Internationaal Strafhof (17-071998), Art.11 (jurisdiction *ratione temporis*):

'1. The Court has jurisdiction only with respect to crimes committed after the entry into force of this Statute.

2. If a State becomes a Party to this Statute after its entry into force, the Court may exercise its jurisdiction only with respect to crimes committed after the entry into force of this Statute for that State, unless that State has made a declaration under article 12, paragraph 3.'

Met betrekking tot Art.11 lid 1 trad het Statuut van het Internationaal Strafhof op 1 juli 2002 in werking.

De kwestie van de verjaring zou opgebracht kunnen worden bij misdrijven die

- bijvoorbeeld worden berecht in 2020 en daarna, dan zou er 18 jaar of meer verstreken zijn tussen het plegen en de berechting ervan.
11. Report of the Ad Hoc Committee on the Establishment of a Permanent International Court, GA 50th Sess. (1995), UN Doc. GAOR A/50/22, para. 127, see: http://www.legaltools.org/uploads/tx_ltpdb/doc21168.pdf. See also Kok p. 118.
 12. Japan: “The ILC draft is silent on statute of limitations. Statute of limitations is a valid system under criminal justice as the effects of the crime to the society fades with the lapse of time, and more importantly, the assurance of a fair trial is reduced with the difficulty of finding evidence and witness, thereby jeopardizing the right of the accused. Since different national laws stipulate different length of time for statute of limitations, it will be necessary to provide for a specific statute of limitations in the Statute itself”-> Summary of Statement by Delegate of Japan Made in the April 1995 Session, directed at Ad Hoc Committee on the Establishment of an International Court, para. 3(d), see: http://www.legal-tools.org/uploads/tx_ltpdb/doc31039.pdf.
 13. Examples: Sweden: “The draft statute is also silent as regards periods of limitation. On comparison, national legal systems provide widely differing solutions concerning limitation of jurisdiction with regard to crimes of a serious character. As international law does not affect rules on periods of limitation of such crimes, the differing national views could complicate the cooperation between States and the court” -> ‘Comments Received Pursuant to Paragraph 4 of General Assembly Resolution 49/53 on the Establishment of an International Criminal Court’, in Report of the Secretary General , 3-13 April 1995, UN Doc. A/AC.244/1, pg. 15, see: http://www.legal-tools.org/uploads/tx_ltpdb/doc19062.pdf
 14. Law on the Establishment of Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia for the Prosecution of Crimes Committed During the Period of Democratic Kampuchea. To genocide and crimes against humanity no statute of limitations apply.
 15. Veel landen hebben sinds de verdragen van 1974 en 1980 de verjaringstermijn voor internationale misdrijven afgeschaft. De oprichting van het Internationaal Strafhof heeft het laatste werk gedaan, zie R.A. Kok, *Statutory Limitations in International Criminal Law* (The Hague: T.M.C. Asser Press, 2001), at 31-86, at 141-237. Maar niet alle staten hebben de verjaring van int misdrijven afgeschaft, bv Haitii niet, zie J.A. Hessbruegge, ‘Justice Delayed, not denied; Statutory Limitations and Human Rights Crimes’, *Georgetown Journal of International Law*, Winter 2012, p. 3 v 37.
 16. Artikel 13 WIM (“Ten aanzien van de in deze wet omschreven misdrijven – met uitzondering van de feiten, bedoeld in artikel 7, eerste lid, en, voor zover met die feiten verband houdend, de feiten, bedoeld in artikel 9 – verjaart het recht tot strafvordering niet. De artikelen 76 en 77d, derde lid, van het Wetboek van Strafrecht zijn op die misdrijven niet van toepassing”) *Stb.* 2003, 270 (i.w.tr. 1 oktober 2003, *Stb.* 2003, 340) zoals gewijzigd bij Wet , *Stb.* 2005, 595; i.w.tr. 1 januari 2006, *Stb.* 2005.
 17. De grondslag voor de veroordeling in hoger beroep van Van Anraat is Artikel 8 WOS, zie para 15 Hof Den Haag 7 juli 2011 zaaknr. 22-002613-09. Bij de inwerkingtreding van de Wet internationale misdrijven (Wim) op 1 oktober 2003 zijn

- de oorlogsmisdrijven uit de WOS overgeheveld naar de Wim (art. 17 sub C WIM).
18. Art. 10 lid 2 Wet oorlogstrafrecht, *Stb.* 1971, 210 (i.w.tr. 11 mei 1971; vervallen met het in werking treden van de WIM, art. 17 sub C WIM) “Ten aanzien van de feiten, bedoeld in artikel 8, tweede en derde lid, en de in artikel 9 omschreven feiten, voor zover die met de eerstgenoemde verband houden, zijn de artikelen 70 en 76 van het Wetboek van Strafrecht niet van toepassing.”
 19. Ik heb het over vorderingen gebaseerd op aansprakelijkheid. Vorderingen die uiteindelijk door een nationale of internationale rechtbank beoordeeld kunnen worden. Er zijn andere mogelijkheden voor slachtoffers om hun recht te halen, zoals internationale claims commissies en waarheidscommissies. Die zijn minder juridisch ingericht en hanteren vanzelfsprekend geen verjaringstermijnen.
 20. In het strafrecht [anders dan internationale misdrijven] ligt dit anders. Daar betekent verjaring wél dat de vordering van het Openbaar Ministerie vanzelf verdwijnt. Verjaring betekent daar dat er niet meer kan worden vervolgd, of dat een reeds opgelegde straf niet meer kan worden uitgevoerd. Dat is dus veel harder. De verjaring kan onder het strafrecht ook niet worden gestuit, niet worden gestopt. Als een feit eenmaal is verjaard, dan is dit feit niet (opnieuw) vervolgbaar. Het is een principe waar de wetgever blijkens de wetsgeschiedenis strikt de hand aan houdt.
 21. Zie *Wisah Binti Silan e.a. v. Nederland*, Rechtbank Den Haag 14-09-2011 Zaaknummer 354119 / HA ZA 09-4171.
 22. Zie *Mau Mau case*: “I do not think, however, that the law, so ably expounded before me, does more than demonstrate that there is no principle of public international law, directly applicable in domestic English law in respect of civil claims in tort for personal injury caused by torture, which affects the domestic law of limitation.” *Mutua, Nzili, Wa Nyingi, Muthoni Mara, Ngondi v The Foreign and Commonwealth Office (Mau Mau Veterans Judgment)* 05-10-2012 High Court of Justice, Queen’s Bench Division Case No: HQ09X02666 ([2012] EWHC 2678 (QB)) para 154.
 23. Zie *Howald Moor and Others v. Switzerland* (application nos. 52067/10 and 41072/11) EHRM 11-03-2014. Het EHRM spreekt zich nauwelijks uit over verjaringstermijnen, maar in *Howald Moor and Others v Switzerland* oordeelt het Hof dat verjaringstermijnen in beginsel niet in strijd zijn met Artikel 6 van het EVRM (recht op een eerlijk proces). Het Europees Hof stelt echter wel dat verjaringstermijnen redelijk moeten zijn en een legitiem doel dienen te hebben. *Moor v Switzerland* handelt over schade bij asbestslachtoffers die zich pas op lange termijn openbaart, waardoor het oprekken van conventionele verjaringstermijnen wenselijk is. Het EHRM spreekt zich daarentegen wel relatief vaak uit over verdachten die zich beroepen op de ‘nullum crimen, nulla poena sine lege’-bepaling uit artikel 7 van het EVRM. Zie bijvoorbeeld *Del Rio Prada v Spain* (Application no. 42750/09) EHRM 21-10-2013; *Kolk and Kislyiy v Estonia* (Application nos. 23052/04 en 24018/04) EHRM 17-01-2006 (“The Court reiterates that Article 7 § 2 of the Convention expressly provides that this Article shall not prejudice the trial and punishment of a person for any act or omission which, at the time it was commit-

ted, was criminal according to the general principles of law recognised by civilised nations. This is true of crimes against humanity, in respect of which the rule that they cannot be time-barred was laid down by the Charter of the Nuremberg International Tribunal (see *Papon v. France* (no. 2) (dec.), no. 54210/00, ECHR 2001-XII, and *Touvier v. France*, no. 29420/95, Commission decision of 13 January 1997, Decisions and Reports 88-B, p. 161)'), en *Streletz, Kessler, and Krenz v Germany* (Application nos. 34044/96, 35532/97 en 44801/98) EHRM 22-03-2001 (para 87: 'the Court considers that a State practice such as the GDR's border-policing policy, which flagrantly infringes human rights and above all the right to life, the supreme value in the international hierarchy of human rights, cannot be covered by the protection of Article 7.1 of the Convention').

24. In het Nederlandse privaatrecht verjaart de vordering tot schadevergoeding na 5 jaar. De termijn begint te lopen wanneer de benadeelde zowel met de schade als met de daarvoor aansprakelijke persoon bekend is geworden. Omdat dit moment soms lang op zich kan laten wachten, is in de wet opgenomen dat deze vordering in ieder geval verjaart na verloop van 20 jaren nadat de vordering opeisbaar is geworden, of de schadeveroorzakende gebeurtenis (uitzonderingsgevallen zijn milieuverontreiniging, zedendelicten en schade door letsel of overlijden). De bevoegdheid tot executie van vonnissen verjaart in beginsel pas 20 jaar na datum van uitspraak.
In het Nederlands strafrecht geldt als verjaringstermijn: 3 jaar voor overtredingen; 6 jaar voor misdrijven waarvoor een boete, hechtenis of gevangenis van maximaal 3 jaar geldt; 12 jaar voor misdrijven waarvoor een tijdelijke gevangenisstraf van meer dan 3 jaar geldt; en 20 jaar voor misdrijven waarvoor een gevangenisstraf van meer dan 8 jaar geldt.
25. Artikel 232 Irakees Burgerlijk Wetboek: 'A suit for compensation arising out of a wrongful act shall not be heard after the passing of three years from the day that the injured party had knowledge of the occurrence of the harm and the person who committed it. In all cases the suit shall not be heard after the passing of fifteen years from the day of the occurrence of the wrongful act.'; Artikel 435 (1): The specified period for not hearing a case shall be suspended for a legitimate reason, for example if the plaintiff is a minor or a ward and he does not have a guardian, or he is absent in a distant foreign country, or if the suit is between two spouses, or as between ancestors or descendants, or there is a different prohibition that renders it impossible for the plaintiff to demand his right.'
26. Zie Rechtbank Den Haag 24-04-2013 zaaknr. C/09/355125 / HA ZA 09-4324.
27. J.A. Hessbruegge, 'Justice Delayed, not denied; Statutory Limitations and Human Rights Crimes', *Georgetown Journal of International Law*, Winter 2012, para 343.
28. Zie Rechtbank Den Haag 11-03-2015 zaaknr. C-09-467005 HA ZA 14-0651 rechts-overweging 4.17: 'Het voorgaande leidt tot de slotsom dat een beroep op verjaring van de Staat in de gegevens omstandigheden jegens de weduwen in strijd met de goede trouw is.'
29. Zie Rechtbank Den Haag 11-03-2015 zaaknr. C-09-467005 HA ZA 14-0651 rechts-overweging 4.6. Daarnaast telt voor de rechtbank mee: "Dat deze feiten niet alleen naar huidige inzichten zonder meer onrechtmatig en ernstig verwijtbaar zijn, maar ook – zoals blijkt uit de destijds daarover uitgebrachte rapporten – naar de

- toen geldende inzichten onaanvaardbaar waren”, zie Rechtbank Den Haag 11-03-2015 zaaknr. C-09-467005 HA ZA 14-0651 rechtsoverweging 4.9. Het gaat volgens de rechtbank bovendien om een buitengewone periode in de Nederlandse geschiedenis die nog niet als afgewikkeld kan worden beschouwd, zie Rechtbank Den Haag 11-03-2015 zaaknr. C-09-467005 HA ZA 14-0651 rechtsoverweging 4.13.
30. Bovendien – zo overweegt de rechtbank – heeft de Staat de onrechtmatigheid van de executies erkend. Zie Rechtbank Den Haag 11-03-2015 zaaknr. C-09-467005 HA ZA 14-0651 rechtsoverweging 4.7.
 31. No: HQ09X02666 IN THE HIGH COURT OF JUSTICE QUEEN’S BENCH DIVISION
Royal Courts of Justice Strand, London, WC2A 2LL, Date: 05/10/2012. Before: The Hon. Mr. Justice McCombe.
 32. High Court, rechtsoverweging 86. Ook wat betreft de feiten, heeft de foltering wel of niet plaatsgevonden en op welke wijze, vindt de Britse High Court dat er voldoende bewijs beschikbaar is “to complete its task satisfactorily”, Mutua, Nzili, Wa Nyingi, Muthoni Mara, Ngondi v The Foreign and Commonwealth Office (Mau Mau Veterans Judgment) 05-10-2012 High Court of Justice, Queen’s Bench Division Case No: HQ09X02666 ([2012] EWHC 2678 (QB)) para 95.
 33. Dat was voor de Britse Mau Mau zaak ook een belangrijke overweging van de rechtbank. De High Court overwoog dat de “burden of proof in civil cases is proof on the balance of probabilities”, Mutua, Nzili, Wa Nyingi, Muthoni Mara, Ngondi v The Foreign and Commonwealth Office (Mau Mau Veterans Judgment) 05-10-2012 High Court of Justice, Queen’s Bench Division Case No: HQ09X02666 ([2012] EWHC 2678 (QB)) para 98.
 34. Zie Mutua & Others v The Foreign and Commonwealth Office, High Court of Justice, Queen’s Bench Division, 05-10-2012 case no: HQ09X02666, [2012] EWHC 2678 (QB), para157
 35. Zie Mutua & Others v The Foreign and Commonwealth Office, High Court of Justice, Queen’s Bench Division, 05-10-2012 case no: HQ09X02666, [2012] EWHC 2678 (QB), para157 (“It is interesting to note in this context that in *Al-Adsani v UK* (2002) EHRH 11 the European Court of Human Rights found there to be no breach of Article 6 of the ECHR in a case where the English courts had upheld a claim of state immunity in respect of a claim for damages in respect of torture brought against the government of Kuwait. The court held that notwithstanding the special character of the prohibition against torture in international law, the court was unable to discern in any of the relevant legal sources any basis for concluding that a state no longer enjoys immunity from civil suit in the courts of another state where torture was alleged; none of the primary international instruments referred to civil proceedings or to State immunity.”). R. van Elst, “Nieuwe Nederlandse regels voor een beperkte immuniteit inzake internationale misdrijven”, *DD* 2013/41.
In *Al-Adsani v UK* (Application no. 35763/97) EHRM 21-11-2001 wordt immuniteit in het civiele recht afgezet tegen immuniteit in het strafrecht, en met name de volgende overwegingen zijn hierin van belang:
Para 54. “The Court considers that the grant of sovereign immunity to a State in civil proceedings pursues the legitimate aim of complying with international law

to promote comity and good relations between States through the respect of another State's sovereignty.;

para 56: 'It follows that measures taken by a High Contracting Party which reflect generally recognised rules of public international law on State immunity cannot in principle be regarded as imposing a disproportionate restriction on the right of access to a court as embodied in Article 6 § 1.;

para 57: 'The Court notes that the 1978 Act, applied by the English courts so as to afford immunity to Kuwait, complies with the relevant provisions of the 1972 Basle Convention, which, while placing a number of limitations on the scope of State immunity as it was traditionally understood, preserves it in respect of civil proceedings for damages for personal injury unless the injury was caused in the territory of the forum State';

en in het bijzonder para 61: 'While the Court accepts, on the basis of these authorities, that the prohibition of torture has achieved the status of a peremptory norm in international law, it observes that the present case concerns not, as in *Furundzija* and *Pinochet*, the criminal liability of an individual for alleged acts of torture, but the immunity of a State in a civil suit for damages in respect of acts of torture within the territory of that State.' Notwithstanding the special character of the prohibition of torture in international law, the Court is unable to discern in the international instruments, judicial authorities or other materials before it any firm basis for concluding that, as a matter of international law, a State no longer enjoys immunity from civil suit in the courts of another State where acts of torture are alleged. In particular, the Court observes that none of the primary international instruments referred to (Article 5 of the Universal Declaration of Human Rights, Article 7 of the International Covenant on Civil and Political Rights and Articles 2 and 4 of the UN Convention) relates to civil proceedings or to State immunity.'

36. G.E. van Maanen, R. de Lange, 'Onrechtmatige overheidsdaad', 2005, 4e druk. p 5.
37. Ik heb hier inspiratie ontleent aan de vergelijking van het privaats- en bestuursrecht, zie *Gemeenschappelijk recht, wisselwerking tussen publiek- en privaatrecht*, M. Scheltema en M.W. Scheltema, Kluwer 2008, 2e druk, p. 3
38. *Gemeenschappelijk recht, wisselwerking tussen publiek- en privaatrecht*, M. Scheltema en M.W. Scheltema, Kluwer 2008, 2e druk, p. 6
39. Zo kent het statuut van het Internationaal Strafhof geen verjaringstermijn. Het behandelt vorderingen van slachtoffers zonder toepassing van enige termijn. Het volkenrecht pleit zelfs voor heroverweging van de civielrechtelijke verjaringstermijn van internationale misdrijven in het nationale recht. The Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law' bepalen dat nationale verjaringstermijnen voor civiele vorderingen 'must not be unreasonably limited'. Principle 7 of the Van Boven/Bassiouni Principles stipulates that "domestic statutes of limitations for other types of violations that do not constitute crimes under international law, including those time limitations applicable to civil claims and other procedures, should not be unduly restrictive". Zie ook General Comment No. 31 op de International Covenant for Civil and Political Rights, waarin de International Human Rights

Committee stelt dat: “where public officials or State agents have committed violations of the Covenant rights referred to in this paragraph, the States Parties concerned may not relieve perpetrators from personal responsibility, as has occurred with certain amnesties (see General Comment 20 (44)) and prior legal immunities and indemnities. Furthermore, no official status justifies persons who may be accused of responsibility for such violations being held immune from legal responsibility. Other impediments to the establishment of legal responsibility should also be removed, such as the defence of obedience to superior orders or unreasonably short periods of statutory limitation in cases where such limitations are applicable. States parties should also assist each other to bring to justice persons suspected of having committed acts in violation of the Covenant that are punishable under domestic or international law, Human Rights Committee, General Comment No. 31: The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, 26 May 2004, para. 18 [Bron: Human Rights Committee, General Comment No. 31: The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, 26 May 2004, para. 18]

40. *Gemeenschappelijk recht, wisselwerking tussen publiek- en privaatrecht*, M. Scheltema en M.W. Scheltema, Kluwer 2008, 2e druk, p. 6-8
41. J.A. Hessbruegge, ‘Justice Delayed, not denied; Statutory Limitations and Human Rights Crimes’, *Georgetown Journal of International Law*, Winter 2012, para 343
42. Zie *Wisah Binti Silan e.a. v. Nederland*, Rechtbank Den Haag 14-09-2011 Zaaknummer 354119 / HA ZA 09-4171, rechtsoverweging 4.17 (“Met die laatste vaststelling brengt de rechtbank ook een beperking in haar oordeel aan. Het beroep van de Staat op verjaring is naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid uitsluitend onaanvaardbaar jegens de weduwen van de geëxecuteerde mannen, en de mannen die bij de executies gewond zijn geraakt. Het handelen van de Staat raakt hun (andere) nabestaanden in een volgende generatie in minder directe mate. Jegens hen en dus jegens eiseres sub 8 zal een beroep op verjaring wel kunnen slagen.”). Zie ook het tussenvonnis in *Rechtbank Den Haag 11-03-2015 Zaaknummer C-09-467005 HA ZA 14-0651*.